

НАДГРОБНА СТЕЛА С КРУНИШТЕМ И ЛАВОВИМА ИЗ СИНГИДУНУМА*

САЊА ПИЛИПОВИЋ

САЖЕТАК:

Надгробна стела Марка Аурелија Бита, војника легије IV *Flavia*, пронађена је у Београду, у Палмотићевој улици током извођења грађевинских радова 1989–1990. године. Стела припада архитектонском типу, а на њеном врху се налази круниште с лавовима. Колико је данас познато, она је јединствен пример интегрално сачуване стеле с круништем не само у Сингидунуму већ и на горњомезијском лимесу. У раду је потврђено да је овај тип стеле с круништем био добро познат и у самом Сингидунуму и у његовој широј околини. Поред тога, сагледане су и структуралне и иконографске одлике стеле Марка Аурелија Бита, а разматрано је и питање уметничких утицаја из Паноније и Норика, који су допринели њеном настанку у локалној радионици тадашњег Сингидунума.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *надгробна стела, круниште, лавови, Сингидунум, лимес, Горња Мезија*

ABSTRACT:

The funerary stela of Marcus Aurelius Bitus, a soldier of the *Legio IV Flavia Felix*, was discovered in Palmotičeva Street, Belgrade, during construction work undertaken in 1989-1990. The stela is typologically classified as being of the architectural type, and is topped by a pediment decorated with lions. To date, it remains the only known example of an intact stela with a pediment not only in Singidunum, but also along the entire Upper Moesian Limes. This paper provides evidence of the fact that this type of stela-with-pediment was not uncommon, either within Singidunum itself or throughout its wider surroundings. Additionally, the structural and iconographic features of the stela of Marcus Aurelius Bitus are studied, and the issue of artistic influences from Pannonia and Noricum, which undoubtedly influenced the stela's creation in a local workshop in what was then Singidunum, are also considered.

KEYWORDS: *mortuary stela, pediment, lions, Singidunum, Limes, Upper Moesia.*

Надгробна стела Марка Аурелија Бита [*M. Aurelius Bitus*] откривена је у Палмотићевој улици у Београду, током радова на прокопавању канала за топловод 1989–1990. године (сл. 1, 1а, 2).¹ Припада архитектонском типу с круништем и начињена је од трошног ташмајданског пешчара.

Када је пронађена, стела је била разбијена на три дела. Централни део с натписом налазио се између два слоја сахрањивања, у некрополи кремираних и сахрањених који су били само укупани у земљу.² Судићи према нађеном новцу и керамици, некропола је била у употреби од II до IV века. Споменик је покривао гроб инхумираног покојника и одвајао га је од гроба кремираног покојника изнад њега. Круниште с лавовима и усадник стеле су пронађени у непосредној близини и нису били постављени ни на један гроб.

Могуће је да је надгробни споменик Марка Аурелија Бита био пренет у овај део некрополе у Палмотићевој улици из дела некрополе у Косовској улици, с обзиром да је тамо откривено више надгробних плоча (сл. 2).³ И у делу некрополе у Косовској улици сахрањивало се током дужег временског периода, у II и у III веку. Можда је цела стела пренета у део некрополе у Палмотићевој улици, да би потом за покривање гроба инхумираног покојника била употребљена само плоча с натписом. У домену претпоставки остаје и могућност да је стела првобитно искоришћена за покривање једног гроба, да би затим део плоче с натписом био поново употребљен за покривање другог гроба.

Надгробна стела Марка Аурелија Бита припада сложеном архитектонском типу, има круниште на врху и одликује се великим димензијама које данас износе 358 cm × 100 cm × 37 cm (сл. 1, 1а). На круништу, то јест на профилисаном венцу, налазе се скулптуре два лежећа лава које фланкирају жртвеник са боровом шишарком на центру. Испод круништа се налази уписани забат с розетом и палметама у акротеријима. Централно поље је уоквирено стубовима с капителима и украшено је венцем у који је уписана розета. Натписно поље је у профилисаном оквиру. Стела се широко датује у другу половину II века и III век на основу гентил-

ног имена *Aurelius*.⁴ Зоран Симић сматра да би се могла датovati и прецизније у прву половину III века и то на основу типолошких карактеристика и палеографских елемената, као и чињенице да се већина стела из југоисточне некрополе Сингидунума датује у тај период.⁵

Натпис према Мирослави Мирковић гласи⁶:

D(is) M(anibus) | M(arco) Aur(elio) Bito mil(iti) | le[g(ionis) I]III Fl(aviae) stip(endiorum) XV(?)III titulu(m) | fecit / T(itus) Val(erius) Valentinus c(ustos) a(rmorum) | leg(ionis) eius(dem) (h)aeres (!) | fecit Bito s(upra) s(cripto) | vixit an(n)os XXXVIII | b(ene) m(erenti) | pos(uit).

Стела Марка Аурелија Бита је изузетно важна потврда постојања стела с круништем не само у Сингидунуму већ и на простору горњомезијског лимеса. Само круниште је део стеле који је најлакше могао да буде оштећен или одломљен, и управо због тога је данас тешко говорити о овом типу стела. У прилог томе да су стеле с круништем некад постојале у Сингидунуму, говоре и сачувани фрагменти скулптуралних лавова на профилисаном венцу. У југоисточној некрополи Сингидунума, одакле потиче и стела Марка Аурелија Бита, пронађена је значајна група фрагмената круништа или самих лавова, од којих су нажалост неки данас познати само из старије литературе.

Из Ресавске улице потиче очувано круниште надгробне стеле од пешчара (150 cm × 48 cm × 48 cm), с лежећим скулптурама лавова.⁷ На профилисаном венцу су постављене фигуре два лежећа лава окренута ка спољним странама стеле, испред чијих шапа се налазе главе овнова. Лавови фланкирају једну посуду, то јест цисту с канелираним поклопцем.

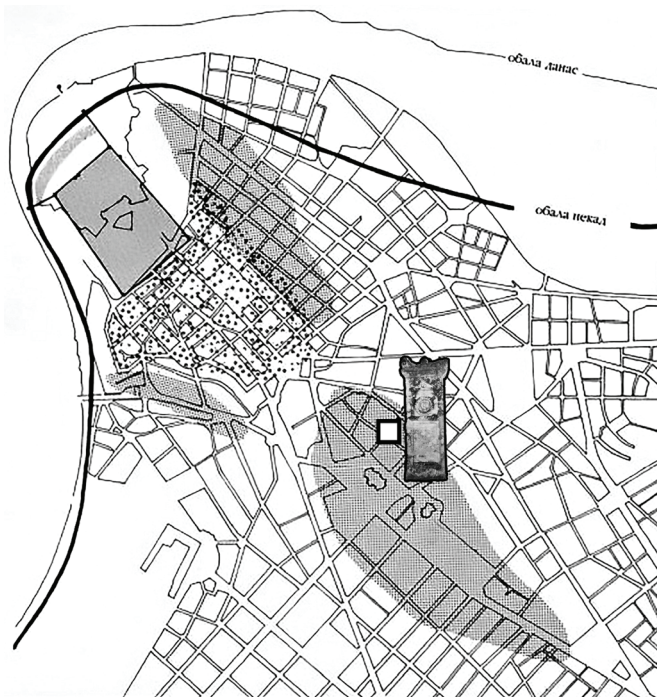
У оквиру грађевинских радова 1989–1990. године, током којих је пронађена стела Марка Аурелија Бита, откривена је и камена скулптура лава на профилисаном венцу (42 cm × 22 cm × 30 cm), код ресторана „Мадера“ на Ташмајдану.⁸ Тај, данас већ оштећен скулптурални фрагмент, налазио се

Сл. 1, 1а. Сџела Марка Аурелија Биџа из Палмоџићеве улице
(фотографија: Љубомир Милановић)

изнад етажног гроба једног кремираног покојника. Скулптура и профилисани венца су исклесани из једног дела камена. Са доње стране венца могу се и данас уочити остаци гвозденог клина заливеденог оловом. Такође, на глави лава је сачувано једно мање удубљење с остацима олова и отиском клина који данас недостаје. Иконографија представе, као и остаци гвозденог клина заливеденог оловом са доње стране венца, несумњиво указују на то да се ради о десном делу круништа једне стеле.

У непосредној близини места где је пронађена стела Марка Аурелија Бита, пронађене су и две скулптуре лавова на профилисаним венцима. Један фрагмент (40 cm × 31 cm × 62 cm) откривен је током копања темеља Танјуга у Таковској улици бр. 4, а други на углу Таковске и Косовске улице (димензије венца: 36 cm × 20,5 cm × 4,5 cm; висина скулптуре: 23,5 cm).⁹ На глави лава са угла Таковске и Косовске улице такође се налази рупа као на скулптури с Ташмајдана. Скулптуре лавова у уобичајеној

Сл. 2. Мапа Сингидунума с означеним месџом налазка сџеле
Марка Аурелија Биџа (мапа љрема: Појовић 1997: 6, сл. 2)

пози пронађене су и у Улици Светозара Марковића бр. 8 (55 cm × 36 cm)¹⁰ и у Булевару краља Александра бр. 72–78, са сличним димензијама (22 cm × 39 cm).¹¹ Интересантно је нагласити да је управо на овом локалитету у Булевару краља Александра 72–78, пронађена и једна већа камена борова шишарка, пинија,¹² посебно ако се зна да је шишарка чинила централни мотив декорације на круништима с лавовима.¹³

Скулптуре с налазишта у Таковској, с Ташмајдана и из Булевару краља Александра 72–78 приказују животињу у лежећем положају, са главом и телом окренутим у истом смеру. Уобичајено је да је на круништима тело лава окренуто од центра ка спољном бочном делу стеле, док су предњи део његовог тела и глава окренути у страну, ка посматрачу. Међутим, постоје стеле на чијим су круништима и тело и глава лава окренути у истом смеру, као на поменим фрагментима из Сингидунума. Данас су сачувана три таква круништа, један из Норика и два из Доње Паноније,¹⁴ као и бројни фрагменти круни-

шта из Горње Паноније који се данас чувају у Археолошком музеју у Карнунтуму.¹⁵ Ови примери говоре у прилог могућности да су и фрагменти скулптура лавова из Сингидунума вероватно чинили саставни део круништа надгробних стела. Такође, они су сличних димензија, које могу да одговарају уобичајеним димензијама круништа. С обзиром на то да су скулптуре лава у лежећем положају из Сингидунума пронађене и изнад гробова спаљених покојника, поред могућности да су чиниле саставни део круништа надгробних стела, такође постоји могућност да су биле смештене унутар породичних гробница типа *area taceria cincta*.¹⁶

У старијој литератури су документовани и налази камених скулптура лавова о којима данас најалост не постоје подаци. Ради се о налазима с краја XIX и почетка XX века. Забележено је да су се некада у поседу Народног музеја у Београду налазиле једна скулптура лава пронађена у близини улица Кнеза Милоша и Београдске и друга с непознатог места налаза у близини „Академије“.¹⁷ Такође, некад је била забележена скулптура пронађена у близини Булевара краља Александра и Улице Браће Недића, данас изгубљена.¹⁸

Поред ових налаза из југоисточне некрополе Сингидунума, две скулптуре лавова пронађене су у широј околини града. Једна је пронађена у Жаркову, непосредно изнад Белих вода (40 cm × 32 cm × 17,5 cm),¹⁹ а друга у Ритопеку на локалитету Водице.²⁰ У Лапидаријуму Народног музеја у Београду чува се и један мермерни фрагмент круништа, најалост непознатог места налаза.²¹ Данас је сачувана лева страна круништа са скулптуром лежећег лава, који испод предњих шапа држи главу овна, и централни мотив маске мушкарца са брадом.

Уколико су наведени фрагменти представљали делове круништа, што је могуће, могло би се претпоставити да је у Сингидунуму, то јест у југоисточној некрополи, постојала значајна група надгробних стела с круништима с лавовима. Сразмерно укупном броју стела с ове некрополе, група с круништима заузимала би посебно место. Најалост, због познате проблематике извођења археолошких истраживања испод централног дела данашњег Бео-

Сл. 3. Фрагмент стеле с круништем из Смедерева
(фотографија: Народни музеј у Смедереву)

града, такву претпоставку би требало узети с резервом, уз наду да ће будућа археолошка истраживања допринети свеобухватнијем сагледавању ове теме.

Далеки узорци за круништа с лавовима на надгробним стелама могли би да се пронађу у представама малих лавова, који су се због своје апотропејске вредности често налазили на италским *арама*, *цијусима* или урнама, потом у малим акротеријалним лавовима на севернојадранским стелама и у лавовима великих димензија који су били придруживани одређеним архитектонским структурама.²² Вероватно се мотив малих лавова, који се током I века јавља изнад косих страна забата италских стела, пренео и потом развио у Норику и Панонији. Акротеријални лавови се појављују на стелама Норика и Паноније већ крајем I века старе ере, док се круништа појављују нешто касније у II и III веку.²³ Посебно су бројне стеле на којима је круниште постављено изнад забата и акротерија, као на стели Марка Аурелија Бита, и то у Горњој и Доњој Панонији, и нешто ређе у Норику.²⁴ Стеле на којима је

круниште постављено изнад централног правоугаоног рељефног поља сачуване су у мањем броју.

На горњомезијском лимесу, поред стеле Марка Аурелија Бита, колико је данас познато, сачуван је само један фрагмент стеле с круништем, то јест њена горња половина, из Смедерева (сл. 3).²⁵ Круниште је било начињено од истог комада камена као и сама стела, формирајући тако јединствену архитектонску целину. На основу сачуваног дела рељефа на профилисаној конзоли може се претпоставити да су била приказана два лавова окренута од центра ка спољном делу стеле, док је централни мотив немогуће атрибуисати. Испод круништа је сачуван забат с рељефом борове шишарке, то јест пиније, и акротерије са делфинима. Сачуван је и горњи део полукружно завршеног централног поља с рељефом венца у који је уписана розета. Нажалост, није сачуван натпис и не постоје подаци коме је стела припадала.

Истраживања су показала да су две стеле из Виминацијума, иако данас нису интегрално сачуване, имале круниште с лавовима.²⁶ На горњим

странама стеле Марка Валерија Сперата [*M. Valerius Speratus*] и стеле Тита Бебија Еутиха [*T. Baebius Eutyches*], налазе се по два правоугаона удубљења, рупе за гвоздене клинове који су очигледно држали највиши саставни део споменика. Да се највероватније радило о круништима с лавовима, указале су аналогије а норичко-панонским надгробним стелама истог архитектонског типа са сачуваним круништима. Круниште је на тим стелама било постављено изнад правоугаоног рељефног поља, а не изнад забата и акротерија као на стели из Палмотићеве улице.²⁷ Поред тих двеју стела, десет фрагмената профилисаних венаца и лавова из Виминацијума чува се данас у Народном музеју у Пожаревцу.²⁸

Стела Марка Аурелија Бита је, као што је већ речено, блиске аналогије имала у Норичку и Панонији. Овде би се можда могле навести само оне из Сирмијума, најближег панонског града, одакле потиче горњи део стеле Публија Елија на којем је сачувано круниште с лавовима и боровом шишарком између њих.²⁹ Познато је и десет фрагмената круништа с лавовима, од којих се један налази у Археолошком музеју у Загребу, а остали у Музеју Срема или на Соларском тргу у Сремској Митровици.³⁰

Данас је тешко прецизно разумети улогу коју су круништа с лавовима имала на надгробним стелама. Повезивана су с појединим мистеријским култовима, као што је био култ Деметре/Церере, Диониса/Бахуса, Сераписа, Изиде, Кибеле или Митре.³¹ Најчешће су се посматрала као израз култова Кибеле и Сераписа, односно њихових синкретичких природа. Мотив лава који надвладава овна познат је у различитим мистеријским религијама. Највероватније је асимиловао различите елементе који су исказивали идеју о обнављању живота, чему су сигурно доприносиле и синкретичко-пантеистичка природа Кибеле и Сераписа. Са друге стране, могуће је да су оваква круништа била и израз Дионисовог култа, на шта би могла да укаже циста, њихов уобичајен централни мотив, често декорисана и маском са брадом.³² Без обзира на религиозни аспект, оваква круништа су своју популарност свакако могла да захвале и својој изузетној декоративности и сугестивности.

Централно место на круништу стеле Марка Аурелија Бита заузимала је борова шишарка, средишњи мотив на појединим стелама Норика и Паноније.³³ Међутим, најчешћи мотив на круништима ових провинција биле су цисте и маске са брадом.³⁴ Поред њих, јављају се и други мотиви: Јупитер Амон,³⁵ Атис с педумом,³⁶ циста са главом Медузе,³⁷ циста са Генијем смрти,³⁸ Икар,³⁹ олтар,⁴⁰ портрети⁴¹ или коцке и пирамиде с флоралном декорацијом.⁴²

Појава шишарке бора на круништу стеле Марка Аурелија Бита, колико се види, није неуобичајена, посебно јер је реч о једном од значајнијих симбола бесмртности у римској иконографији.⁴³ Након што падне са зимзеленог стабла, из семена шишарке се рађа ново дрво, што је чини симболом циклуса смрти и поновног рађања. Плод бора је био повезиван са Дионисом, на врху чијег тирса (*thyrsus*) се налазио, затим с Атисом, који је, према легенди, у њега био претворен (Ovid., *Metam.* X, 103–105), као и са синкретичком природом култова Кибеле и Сераписа.⁴⁴ Тако и борова шишарка на круништу стеле Марка Аурелија Бита, као израз симбиозе елемената мистеријских религија и есхатолошких идеја о обнављању живота и поновном рађању, потврђује сложеност приказаног иконографског програма.

На забату стеле из Палмотићеве улице приказана је розета са четири листа, у акротеријима су палмете, док се на централном пољу фланкираном стубовима с капителима налази венац с уписаном розетом. Венац је уобичајен симбол победе над смрћу, а приписивана су му и апотропејска својства.⁴⁵ Са друге стране, повезиван је и са чином хероизације покојника и додељивао се војницима за изузетне подвиге.⁴⁶ Представе венаца могле су да одговарају одликовањима *corona querquensis*, *corona triumphalis* или *corona obsidionalis*, начињеним од храстовог или лорововог лишћа, или неке друге биљке.⁴⁷ Такав контекст представе венца је често на војничким стелама потврђен епитафом, иако се не може рећи да је то било правило. Венац од храстовог лишћа се сматрао и симболом служења држави, те се као симбол царског култа може видети и на споменицима августала.⁴⁸ Венац је украшавао

и споменике цивилних лица, што говори у прилог сложености симболизма овог фунералног мотива.

На надгробним стелама Сингидунума, представа венца није праћена поменом војничког одликовања у натпису. Венац је приказан на стели ветерана Луција Аурелија Меркатора и његове супруге Валерије Викторије.⁴⁹ Ни на војничким стелама из Виминацијума на којима су приказани венци се не помињу одликовања. Венац је приказан на стелама припадника легије *VII Claudia*: ветерана Квинта Хелија Проба⁵⁰, војника Луција Касијана Потенса⁵¹ и заповедника страже (*tessarius*) Марка Аурелија Руфа⁵².

Стелу из Палмотићеве улице је Марку Аурелију Биту, војнику легије *IV Flavia*, подигао његов оружар (*custos armorum*), Тит Валерије Валентин [*T. Valerius Valentinus*]. С обзиром да је реч о војничкој стели, приказани венац је могао да има и милитарни контекст.

Марко Аурелије Бито је био војник легије *IV Flavia* стационаране у Сингидунуму. Како сазнајемо из натписа, преминуо је у 38. години. Могуће је да је био, како указује Мирослава Мирковић, на основу когномена *Bitos* (или *Butos*), романизовани војник трачког порекла.⁵³ Трачани нису улазили у слој староседелаца у Сингидунуму и трачка имена носе лица за које се може претпоставити да су били дошљаци.⁵⁴ Гентилициј *Aurelius* даје шире оквирире за датовање стеле у другу половину II века или III век, имајући у виду да су *Aurelii* грађанска права могли добити под Марком Аурелијом или Каракалом.⁵⁵ Вероватно је Марко Аурелије Бито био војник чија је породица потицала из епихорског становништва, а могао је бити уновачен како у Горњој Мезији тако и у Тракији или Доњој Мезији.⁵⁶ У време када је живео, ислужени војници су се, након завршене службе, увелико насељавали у канабама или у цивилним насељима у околини матичних логора. Тај обичај се може пратити већ од првих деценија II века, а можда и од краја I века.⁵⁷

Надгробна стела Марка Аурелија Бита је начињена од локалног трошног ташмајданског пешчара. Квалитет камена сведочи на изврстан начин и о економском статусу наручиоца. Споменик је изведен у локалној радионици и то потпуно у складу с норичко-панонским уметничким моделима II и III века. Судајући по карактеристикама стеле, радионица ташмајданског каменолома је била веома добро упозната с моделима мермерних стела источноалпских каменолома.⁵⁸ Стела је настала у исто време када и друге данас сачуване стеле с круништем из ових провинција.

Надгробна стела из Палмотићеве улице је била подигнута Марку Аурелију Биту, војнику легије *IV Flavia*, који је вероватно потицао из породице трачког порекла. Стела је, колико је данас познато, јединствен интегрално сачувани пример стеле с круништем на горњомезијском лимесу. Истраживање је показало да је тај тип стела био веома заступљен у Сингидунуму, као и у његовој околини. Стела је настала у локалној радионици и то према моделима норичко-панонских мермерних стела. Могуће је да је централни мотив на стели, венац с уписаном розетом, изабран да би се истакао војнички позив покојника. Круниште с лавовима је вероватно имало за циљ да укаже и на религиозно-филозофско осећање Марка Аурелија Бита везано за загробни живот, као што је представљало и тежњу да се његов споменик истакне у складу с изузетним мермерним споменицима из занатских и уметничких центара суседних провинција Паноније и Норика.

Др Сања М. Пилиповић,
историчар уметности,
виши научни сарадник
Археолошки институт, Београд
sanjapil@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- * Захваљујем колегама кустосима Теодори Бранковић, из Народног музеја у Пожаревцу, Снежани Цветковић, из Народног музеја у Смедереву, Миодрагу Игњатовићу, из Музеја града Београда, Веселинки Нинковић и Деани Ратковић, из Народног музеја у Београду, као и Мирославу Бирцлину, директору Народног музеја у Панчеву, на помоћи у прикупљању података и фотографија експоната из њихових музеја. Посебну захвалност дугујем и Сањи Стаменковић, библиотекарку Археолошког института, на љубазној предисретљивости у прибављању потребне литературе.
- 1] Стела припада збирци Музеја града Београда и заведена је под инвентарским бројем АА 5488. Након реконструкције и конзервације, постављена је испред Завода за заштиту споменика културе града Београда на Калемегдану: Simić 1997: 27, 34 гроб. бр. 19; Mirković 1997: 59–60; Pop-Lazić 2002: 77, кат. бр. S. 43 и сл. 27; *Лира* 6789.
 - 2] Simić 1997: 34; Мирковић 1997: 60; У некрополама Сингидунума су констатовани гробови спаљених и инхумираних покојника. О врстама сахрањивања у овим некрополама видети: Pop-Lazić 2002: 39 и даље.
 - 3] Simić 1997: 27, 34.
 - 4] Мирковић 1997: 60.
 - 5] Simić 1997: 27.
 - 6] Мирковић 1997: 59.
 - 7] Народни музеј у Београду, инв. бр. 151; Нинковић 2019: кат. бр. 137.
 - 8] Фрагмент је тренутно у обради у Музеју града Београда без инвентарског броја; Simić 1997: 25–26; Popović 1997: 13, нап. 154; Pop-Lazić 2002: 79; Зотовић 2004: 21.
 - 9] Музеј града Београда, инв. бр. АА 13 и бр. АА 14; Гарашанин 1954: 86, сл. 63; Popović 1997: 13, нап. 154; Pop-Lazić 2002: 79; Зотовић 2004: 21.
 - 10] Музеј града Београда, инв. бр. АА 1291; Popović 1997: 13, нап. 154; Pop-Lazić 2002: 79; Зотовић 2004: 21.
 - 11] Музеј града Београда, инв. АА бр. 7; Гарашанин 1954: 67; Popović 1997: 13, нап. 154; Pop-Lazić 2002: 79; Зотовић 2004: 21.
 - 12] Pop-Lazić 2002: 81.
 - 13] *Лира* 3461, 471, 472.
 - 14] *Лира* 381, 3886, 4039.
 - 15] *Лира* 295.
 - 16] Pop-Lazić 2002: 81.
 - 17] Драга Гарашанин (1954: 66) наводи да је прва скулптура пронађена 1888. године и да је била заведена у старом инвентару Народног музеја у Београду, под инв. бр. 1878, а за другу каже (Гарашанин 1954, 88) да је пронађена у кући Мике Урошевића, која се налазила изнад „Академије“, и да је била заведена под бројем 1437.
 - 18] Гарашанин 1954: 68; Popović 1997: 13, нап. 154.
 - 19] Музеј града Београда, инв. бр. АА 17; Гарашанин 1954: 86; Зотовић 2004: 21.
 - 20] Музеј града Београда, инв. бр. АА 878; Гарашанин 1954: 97; Кондић (1957: 44, сл. 17) наводи да је фрагмент с овог локалитета *земљорадник Тодоровић ставио као украс на своју кацију*.
 - 21] Народни музеј у Београду, инв. бр. 152; Нинковић 2019: кат. бр. 145.
 - 22] Marini Calvani 1980: 7 sqq; Mansuelli 1956: 66–89, Mansuelli 1967: 41 sqq, 79 sqq; Bianchin Citton and Zerbinati 1994: 32 sqq; Rosada 2002: 347–358.
 - 23] Dautova-Rusevljan 1983: 41–42, 49; Cambi 1989: 60; Gregl and Migotti 1999: 129–130, 151–154; Hunter 2003: 59–65; Koch and Drack 2012: 63–87; Migotti 2019: 235–236, 239.
 - 24] За примере стела с круништем изнад забата и акротерија видети базу *Лира*.
 - 25] *Лира* 28797. Стела се данас чува у Народном музеју у Смедереву, инв. бр. А 266.
 - 26] Pilipović 2021: 67–76.
 - 27] Обе стеле су имале централно правоугано поље с рељефом отмице Персефоне или портретом брачног пара, а потом ловачки фриз, натписно поље фланкирано стубовима и сокл с рељефом отмице Европе или Капитолске вучице: *нав. дело*.
 - 28] На већини су видљиви и профилисани венац и лавови изнад, који фланкирају средишњи елемент, пиластер са главом Медузе, шишарком или генијем, или је фрагмент најалост толико оштећен да се не може препознати приказани мотив. Потом ту су и фрагменти самих лавова. Фрагменти се чувају у Народном музеју у Пожаревцу под инвентарским бројевима: 2/2670, 2/2725, 2/2672, 2/2550, 2/2665, 2/2703, 2/2626, 2/2722, 2/2723, 2/2724.
 - 29] *Лира* 4326.
 - 30] *Лира* 4339, 5722, 5723, 5724, 5725, 5726, 8834, 26359, 26362, 26363.
 - 31] Dautova-Ruševljan 1983: 50 i dalje; Зотовић 2003: 88 и даље; Gregl and Migotti 1999: 130, 151–154; Koch and Drack 2012: 63–87, с прегледом раније литературе о овој теми.
 - 32] Koch and Drack 2012: 63–87.
 - 33] *Лира* 3461, 471, 472.
 - 34] Dautova-Ruševljan 1983: 49; Koch and Drack 2012: 63–87.
 - 35] *Лира* 3391.
 - 36] *Лира* 651, 55976.
 - 37] *Лира* 4282, 10990.
 - 38] *Лира* 5722.
 - 39] *Лира* 3392, 3396.
 - 40] *Лира* 5726.
 - 41] Портрет мушкарца са брадом и фригијском капом (*Лира* 180), портрет мушкарца са брадом и портрет жене изнад (*Лира* 3812), портрет мушкарца с коврцавом косом (*Лира* 4303), или представа мушкарца како седи (*Лира* 4339).
 - 42] *Лира* 3783, 1181, 1356, 32555.
 - 43] Cumont 1942a: 29.

- 44] Turcan 1996: 31–45.
 45] Baus 1940: 112–132; Cumont 1942b: 15.
 46] Одликовања у форми венца била су додељивана војницима за посебне подвиге, као што су ослобођење опседнутог града, победа у бици, спасавање живота римског грађанина, освајање непријатељске тврђаве или логора. Dardenay 2013: 304.
 47] Maxfield 1981: 67 sqq.
 48] Венац су као симбол прво користили ослобођеници царске породице, показујући тако своју повезаност с породицом императора, али и нови статус: Bergmann 2010: 139 sqq; Dardenay 2013: 304; Pilipović 2019: 78–79.
 49] *IMS* I 40. Венац је приказан и на стели брачног пара Улпија Аудитора и Улпије Луциније: *IMS* I 56.
 50] *IMS* II 131.
 51] *IMS* II 121.
 52] *IMS* II 123.
 53] Mirković 1997: 59–60.
 54] Mirković 1968: 45.
 55] Ферјанчић 2002: 156.
 56] О пореклу когномена *Bitus* видети: Ферјанчић 2008: 65, 67.
 57] Ферјанчић 2002: 156.
 58] О процесу производње надгробних споменика и о утицају продукције источноалпских каменолома видети: Djurić 2019: 23, sl. 23/5.

ЛИТЕРАТУРА:

- Baus, K.** (1940), *Der Kranz in Antike und Christentum*, Bonn: Hanstein.
- Bergmann, B.** (2010), *Der Kranz des Kaisers : Genese und Bedeutung einer römischen Insigie*, Berlin: De Gruyter.
- Bianchin Citton, E. and Zerbinati, E.** (1994), *Il territorio in età pre-romana e romana*, in: *Monselice storia, cultura e arte di un centro minore del Veneto*, ed. Rigon A., Monselice: Canova: 21–42.
- Гарашанин, Д.** (1954), Археолошки споменици у Београду, *Годишњак прага Београда I* (Београд): 45–98.
- Gregl, Z. and Migotti, B.** (1999), Nadgrobna stela iz Siska (CIL 3985), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 32–33/1 (Zagreb): 199–164.
- Dardenay, A.** (2013), *Virtus et pietas du défunt : Hypothèses de lecture de l'iconographie officielle en contexte funéraire*, in: *Dialogues entre sphère publique et sphère privée dans l'espace de la cité romaine. Vecteurs, acteurs, significations*, ed. Dardenay A. and Rosso E., Coll. *Scripta Antiqua*, Bordeaux: Ausonius Éditions: 297–314.
- Dautova-Ruševljan, V.** (1983), *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Djurić, B.** (2019), The Logistics behind Ancient Art. The Case of Noricum and Pannoniae, in: *Akten des 15. Internat. Kolloquiums zum Provinzialröm. Kunstschaffen 2017*, Graz: Universalmuseum Joanneum; Uni Graz: 8–38.
- Zotović, R.** (2003), Rimski kameni lavovi iz zbirke Narodnog muzeja u Požarevcu, *Viminacium* 13–14 (Požarevac): 87–96.
- Зотовић, Р.** (2004), Слободне скулптуре лавова од камена : Налази из Сингидунума, *Годишњак прага Београда LI* (Београд): 21–29.
- Кондић, В.** (1957), Антички Ритопек, *Годишњак прага Београда IV* (Београд): 35–46.
- Koch, G. and Drack, A.** (2012), Grabstelenbekrönungen in Noricum : Löwen, Cisten und bärtige Masken. *Römisches Österreich* 34–35 (Graz): 63–87.
- Mansuelli, G. A.** (1956), Leoni funerari emiliani, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung* 63 (Rom): 66–89.
- Mansuelli, G. A.** (1967), *Le stele romane del territorio ravennate e del Basso Po : Inquadramento storico e catalogo*, Ravenna: Longo.
- Marini Calvani, M.** (1980), Leoni funerari romani in Italia, *Bollettino d'arte* 65, 6/8 (aprile-giugno) (Roma): 7–14.
- Maxfield, V. A.** (1981), *The military decorations of the Roman Army*, London: Batsford.
- Migotti, B.** (2019), Jadranski utjecaj na proizvodnju južnopanonskih stela : Dalmacija ili sjeverni Jadran?, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44/1 (Split): 231–246.
- Mirković, M.** (1968) *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Mirković, M.** (1997), Tri nova natpisa iz Singidunuma, *Singidunum* 1 (Beograd): 57–63.
- Ninković, V.** (2019), *Rimski epigrafski i anepigrafski spomenici iz lapidarijuma Narodnog muzeja u Beogradu*, Beograd: Narodni muzej Beograd.
- Pilipović, S.** (2019), Gli Augustales a Viminacium (Mesia Superiore) : le testimonianze epigrafiche ed iconografiche, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 70 (Budapest): 67–82.
- Pilipović, S.** (2021), Stele con cimasa orizzontale con coppia di leoni da Viminacium, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 73 (Budapest): 67–76.
- Pop-Lazić, S.** (2002), Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3 (Beograd) 2002: 7–100.

- Popović, M.** (1997), Antički Singidunum : dosadašnja otkrića i mogućnosti daljih istraživanja, *Singidunum* 1 (Beograd): 1–20.
- Rosada, G.** (2002), Le stele funerarie a pseudoedicola (pseudoarchitettoniche) in area padano-adriatica, *Histria Antiqua* 8 (Pula): 347–358.
- Simić, Z.** (1997), Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru jugoistočne nekropole Singidunuma, *Singidunum* 1 (Beograd): 21–56.
- Turcan, R.** (1996), *The Cults of the Roman Empire*, Cambridge Mass: Blackwell.
- Ферјанчић, С.** (2002), *Насељавање леијјских вејџерана у балканским провинцијама : I–III век наше ере*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Ферјанчић, С.** (2008), Регрутација горњомезијских легија IV Flavia и VII Claudia, *Зборник радова Народної музеја* 37 (Чачак): 63–82.
- Hunter, F.** (2003), Funerary lions in Roman provincial art, in: *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum*, ed. Noelke P., Mainz: Philipp von Zabern: 59–65.
- Cambi, N.** (1989), Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 22 (Zagreb): 59–76.
- Cumont, F.** (1942a), *Recherches sur le Symbolisme funéraire des Romains*, Paris: Geuthner.
- Cumont, F.** (1942b), *La stèle du Danseur d'Antibes et son décor végétal. Étude sur le symbolisme funéraire des plantes*, Paris: Geuthner.

ИЗВОРИ / СКРАЋЕНИЦЕ:

IMS *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, I, II, III/2, IV, VI, Beograd: 1976–1995.

Lupa <http://www.lupa.at/> [februar 2021]

Summary: SANJA PILIPOVIĆ

FUNERARY STELA WITH LION-DECORATED PEDIMENT FROM SINGIDUNUM

The funerary stela of Marcus Aurelius Bitus, a soldier of the *Legio IV Flavia Felix*, was found in Palmotićeve Street in Belgrade during excavations for a heating pipeline in 1989-1990, in the area of the south-eastern necropolis of Singidunum. The stela is classified as being of the architectural type, topped by a pediment decorated with lions, and is a uniquely well-preserved and intact example of this type of stela, not only for Singidunum itself, but also along the entirety of the Upper Moesian Limes.

A significant collection of fragments of lions from pediments have been discovered in different parts of the south-eastern necropolis of Singidunum, as well as across the wider territory of the city. This proves that stelae bearing such pediments with lion motifs were not uncommon in this part of the Upper Moesian Limes.

Only one preserved fragment of the upper part of a stela with an attached pediment has been found to date in the area of the Upper Moesian Limes, specifically, one from Smederevo. In addition, there are numerous pediment fragments that originate from Viminacium. Indirectly, the research further confirmed that two stelae discovered in Viminacium also bore pediments decorated with lions.

List of Figures

- Fig. 1, 1a Stela of Marcus Aurelius Bitus from Palmotićeve Street (photo: Ljubomir Milanović)
- Fig. 2 Map of Singidunum, marked with the location of discovery of the stela of Marcus Aurelius
- Fig. 3 Fragment of a stela with a pediment from Smederevo (photo: Museum of Smederevo)

Such pediments are most often present on stelae from Upper Pannonia, and then Lower Pannonia, and somewhat less in Noricum compared to these two provinces, from where the influences were transmitted to the Upper Moesian Limes. Pediments with lions were associated with certain mystery cults, most often with the cults of Cybele and Serapis, but also Dionysus. It is possible that such pediments on stelae exhibited a symbiosis of elements of mystery religions and funerary symbolism, expressing ideas about the renewal of life and rebirth.

An important iconographic element on the stela of Marcus Aurelius Bitus is the wreath depicted in the central field. The monument to Marcus Aurelius Bitus was erected by his successor, the armoury-keeper (*custos armorum*) Titus Valerius Valentinus, and it is quite possible that the wreath depicted was an expression of the desire to emphasize the exceptional military qualities of the deceased.

Marcus Aurelius Bitus was a Romanized soldier of the *Legio IV Flavia Felix* stationed in Singidunum. He was recruited into a family of Thracian origin. The monument was made of low-quality Tašmajdan sandstone in a local workshop, but is completely conformant with the artistic trends stemming from Pannonia and Noricum at that time; i.e. in the 2nd and 3rd centuries CE. The question remains, however, as to whether the pediment with lion motifs aimed to symbolize the religious-philosophical feelings of Marcus Aurelius Bitus regarding the afterlife, or whether it was an attempt to make his monument stand out, in a manner similar to those of prominent monuments from neighbouring provinces.

Dr. Sanja M. Pilipović

art historian, senior research associate

Archaeological Institute, Belgrade

sanjapil@gmail.com